

Key words: physicality, intimate dialogue, sexuality, "love-fellowship", sexophobia.

АННОТАЦИЯ

Оксана Филатова. Любовный дискурс в украинской романистике: от „быстрокрылого эроса” 1920-х до сексофобии 1930-х годов

В статье на материале романов Н. Ивченко, В. Гжицкого, В. Пидмогильного, Е. Плужника, И. Лэ и др. исследован процесс эротической проблематизации украинской прозы, прослежены особенности функционирования эротических мотивов в условиях „половой фетишизации” 1920-х и сексофобии 1930-х годов.

Ключевые слова: телесность, интимный диалог, сексуальность, „любовь-дружба”, сексофобия.

УДК 821.161.2

Віталій НАЗАРЕЦЬ

к. філол. наук, доцент,
Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка Степана Дем`янчука, м. Рівне

ЖАНРОВО-РОДОВІ АСПЕКТИ ЛІРИКИ В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ

У статті досліджуються дискусійні питання жанрової природи лірики, систематизуються та узагальнюються генологічні концепції лірики, розроблені літературознавцями ХХ століття.

Ключові слова: лірика, ліричні жанри, жанрові класифікації, жанрова специфіка, жанрові ознаки.

Питання жанрово-родової специфіки лірики є чи не найбільш дискусійними в сучасному літературознавстві. Значна кількість праць, у яких стверджується або ж, навпаки, заперечується жанрова належність ліричного твору, можливість

виокремлення в його структурно-семантичній організації певних типологічних ознак, потребує додаткового вивчення та систематизації, що й зумовлює актуальність цієї розвідки. Її мета полягає в узагальненні та теоретичній рецепції літературознавчих досліджень, в яких розглядається жанрова природа лірики. Як і в інших родах літератури, проблема ліричного жанру постає насамперед у зв'язку з необхідністю класифікації ліричних творів, виокремлення з їх величезного розмаїття таких усталених типів, які б узагальнювали притаманні їм специфічні ознаки їх ідейно-тематичної та художньої організації. Звідси постає й основне питання жанрології, яке полягає у віднаходженні таких смислових критеріїв, які б дозволяли чітко відокремлювати один ліричний жанр від іншого, керуючись притаманними для кожного з них специфічними структурно-смисловими ознаками. Ця проблематичність, у свою чергу, зумовлена тим, що уявлення про суть та природу ліричного жанру не є сталими, вони історично змінюються, – і не лише через те, що ускладнюється парадигма їх теоретичної рецепції, але насамперед тому, що історично рухомою виявляється й сама категорія жанру, специфіка його комунікативних настанов та естетичних стратегій, внутрішніх смислових взаємозв'язків між елементами його художньої структури та тематичної спрямованості.

Ще з періоду античності і в наступні літературні епохи в принципах ліричного жанроутворення починають домінувати дві достатньо чітко виражені тенденції, які обумовлюють жанрову диференціацію ліричних творів: по-перше, за характером виявлених у них авторських емоцій (авторської чи емоційної модальності, або пафосу), по-друге, за типом тематики (життєвої події, факту, обставин, які стали приводом для написання твору). Формуючись у процесі історичного розвитку, ці тенденції поступово стають визначальними і в період XVII-XVIII століть, тобто в епоху панування класицизму починають сприйматися як нормативні з погляду жанроутворення. Певний тип тематики

(високої – середньої – низької) викликає відповідні авторські почуття (пафос) і зумовлює добір таких же образно-сюжетних і мовленнєвих засобів для їх художнього вираження.

Попри значну кількість ліричних жанрів, до яких зверталися класицисти, головними з них були три: ода – елегія – сатира і саме вони у найбільш чіткій формі відбивали взаємовідповідність тематики і пафосу в емоційному реєстрі: високе – середнє – низьке, відповідно зумовлюючи тип героя, сюжету, композиції, синтаксичних, лексичних і навіть специфічних віршових засобів. Жанрова система класицизму, яка, хоча б і видозмінюючи, але успадковувала і продовжувала генологічні традиції попередніх епох, піддається суттєвій деформації в поезиці романтизму. Оскільки класицистичні жанри були нормативними і, відповідно, ретельно зумовлювали заданими наперед правилами та обмеженнями всю структурно-семантичну основу твору, місця для вияву авторської індивідуальності (що стало головною вимогою романтиків), у ній практично не залишалось. Суть деформації ліричних жанрів, до якої вдалися романтики, полягала в тому, що вони, по-перше, відмовилися від наслідування у процесі написання твору жорстких жанрових вимог класицистів; по-друге, акцентували у структурно-смісловій організації твору естетичний вияв авторського “я”, що призвело до розмивання чітких нормативних меж між окремими жанрами, до поєднання у творі різних емоційних реєстрів, у введенні до твору тематики, неприпустимої для поєднання з погляду класицистів. Якщо в епоху класицизму жанровий канон як сума правил, за якими пишеться твір, був його естетичним осередком і визначав суть та функції авторського образу, то тепер, навпаки, естетичним центром твору стала особа автора, яка на свій творчий розсуд визначала жанровий канон власного твору. Г. Маркевич підкреслював: “Якщо в передромантичний період жанрова належність літературного твору була творчою передумовою автора, регулювалася нормами... то пізніше вона стала наперед

передбачуваною рівнодіючою жанрових традицій і творчого задуму, який вільно їх перетворює” [6, 186].

Жанрове “обличчя” ліричних творів романтиків змінилося настільки, що з легкої руки одного з найавторитетніших тодішніх теоретиків В. Белінського в літературному середовищі почала утверджуватися думка про відмирання, атрофію ліричних жанрів. Ця ідея, достатньо популярна в середовищі поетів-романтиків, реалістів, модерністів, здобула чимало прихильників і на ґрунті теоретичних рецепцій лірики, починаючи з ХІХ століття і по сьогоднішній день. “...зміна естетичних настанов в ХІХ ст., – зауважує один з найавторитетніших теоретиків літератури першої половини ХХ ст. В. Жирмунський, – по суті, призводить до стирання поняття жанрів у тому жорсткому сенсі, в якому це поняття вживалось у ХVІІ – ХVІІІ століттях, в епоху класицизму, а також і усієї давньої традиції літератури” [4, 397].

“З нашого погляду, в такому необ’єктивному розподілі дослідницької уваги, в нехтуванні дослідженням жанрів, і особливо ліричних, діє інерція, задана критикою 30-40-х років ХІХ ст. і, в першу чергу, В. Г. Белінським, який вважав класичну систему ліричних жанрів безнадійно застарілою, рутинною, такою, що пригнічує індивідуальність поета і заважає вияву його своєрідності. Він виступав проти і жанрової циклізації віршів у виданнях лірики поетів навіть передпушкінського покоління, Батюшкова і Жуковського, віддаючи перевагу хронологічній циклізації, оскільки вона виявляє історію духовного розвитку поета. Інтерпретуючи лірику Лермонтова, Белінський про жанри навіть і не згадує. Для наступної критики і науки про літературу, особливо радянського періоду, Белінський став авторитетним зразком – так була створена традиція ігнорування ліричних жанрів. В останні роки її підтримали й автори нових теоретичних концепцій. У 1981 році С. С. Аверінцев виступив зі статтею, в якій запропонував періодизацію європейської літератури у зв’язку з її ставленням до традиції. З цієї точки зору він виділяє

період неусвідомлювано-дорефлексивного традиціоналізму у фолькорі, рефлексивного традиціоналізму в літературі від Гомера до європейської літератури рубежа XVIII – XIX ст. З XIX ст. в літературі, на думку дослідника, спостерігається кінець традиціоналістської настанови як такої. У світлі цієї теорії з початку XIX ст. ігноруються і жанрові традиції. Концепцію С. С. Аверінцева підтримали й інші московські літературознавці: О. В. Михайлов, М. Л. Андрєєв, П. О. Грінцер і знову наголосили її у збірнику “Історична поетика. Літературні епохи та типи художньої свідомості” [7, 14]. Подібні аргументи наводить і сучасна російська дослідниця жанрової теорії лірики Г. Рамазанова: “Проблема вияву жанрової природи вірша достатньо складна з ряду причин. По-перше, жанрова диференціація була загально втрачена вже до середини XIX століття. Творча практика Пушкіна і поетів пушкінської плеяди закінчила розпочате сентименталістами, Жуковським і Батюшковим “розмивання” меж усіх канонічних, класицистичних жанрів. По-друге, жанрові межі достатньо прозорі і слабо відчутні. Поезія не може існувати в чітко визначених, застиглих межах, і лірична думка, зазвичай, втілюється в синтетичних жанрових утвореннях” [8, 4-5].

Саме з цього середовища, як альтернатива жанровому принципу поділу ліричних творів, була висунута концепція їх тематичної класифікації (за характером проблематики, що домінує у творі) на лірику громадянську (вірші суспільно-політичного звучання), філософську (вірші-роздуми про найважливіші питання буття), інтимну (вірші про особистісні, пов’язані переважно із коханням, переживання), пейзажну (вірші, навіяні спогляданням картин природи) і т. п., яка є досить поширеною в сучасній практиці аналізу ліричних творів. На популярність концепції тематичного поділу лірики і водночас на притаманні їй суттєві недоліки вказують укладачі новітньої вітчизняної літературознавчої енциклопедії: “Найпоширенішим є

її розподіл за тематикою: громадянська, пейзажна, інтимна, філософська. Проте ця класифікація неоднозначна, адже пейзажний твір може мати інтимні, громадянські чи філософські ознаки. У межах ліричних жанрів виокремлюють вужчі різновиди, зокрема у філософській ліриці – медитативну, сугестивну, інтелектуальну, наукову, в інтимній ліриці – любовну, еротичну. Поза цією схемою опинились автопсихологічна та рольова лірика” [5, 563].

Недостатність тематичного означення ліричного твору констатують й інші вітчизняні дослідники. Зокрема, М. Бондар у монографії “Поезія пошевченківської епохи. Система жанрів” констатує, що “тематичний принцип не відповідає цілком суті жанру, не містить у собі можливостей встановлення зв'язку з композиційною ознакою та формою вираження авторської свідомості – головними у жанрі як структурному типі твору. Тематичний – це зовнішньоємпіричний принцип, виправданий при своєму застосуванні тільки в поєднанні з тими принципами, котрі представляють жанр як змістову художню форму” [2, 30].

Водночас, як засвідчують літературознавчі пошуки ХХ ст., ані жанрова (в її класицистичній подобі), ані тематична класифікація не відображають достатньою мірою інші, суттєві для диференціації типів ліричних творів їх властивості, пов'язані зі специфікою їх художньої організації, зокрема особливостями форми, в якій відтворюється предмет зображення в ліричному творі. Диференціацію типів ліричних творів за ознакою специфіки форми зображення в 70-х роках ХХ століття запропонував відомий російський літературознавець Г. Поспелов, виділивши таких 5 типів лірики: 1) медитативна, 2) медитативно-зображальна, 3) описово-зображальна, 4) “персонажна”, 5) розповідна. Концепція Г. Поспелова стала однією з найбільш авторитетних і вдалих спроб виокремлення типів ліричних творів, не в останню чергу тому, що до певної міри увібрала до себе принципи як жанрового, так і тематичного поділу лірики,

одночасно поєднуючи їх із врахуванням специфіки вияву у творі авторської свідомості, її естетичних настанов. Втім, і ця концепція, як справедливо зауважує низка сучасних літературознавців, не позбавлена суттєвих недоліків, оскільки: “подібний поділ не дозволяє враховувати формальні ознаки жанру, а, в свою чергу, історично утворені жанри (елегія, ода, ідилія, балада, романс та ін.) виходять за межі вказаних проблемно-тематичних груп, водночас класифікаційні принципи, запропоновані літературознавцем, логічно не систематизовані, не підведені до спільного знаменника” [3, 154].

В літературознавстві ХХ ст. робились неодноразові спроби класифікувати ліричні твори й за іншими формальними або змістовими художніми ознаками. Так, відомий представник російської формальної школи літературознавства Б. Ейхенбаум, враховуючи специфіку організації поетичного мовлення, зокрема мовленнєву інтонацію, розподіляв ліричні твори на три типи: декларативний (риторичний), наспівний і говірний. Подібну класифікацію розробив М. Арешка, який виділяє лірику пісенну, маніфестаційну, наративну та медитативну. І. Грібушин пропонує класифікацію жанрів лірики за ознакою співвідношення суб'єкта і об'єкта. На його думку, розподіл ліричних жанрів ґрунтується на акцентованому розкритті суб'єктивного або об'єктивного змісту твору. За ознакою специфіки суб'єктної організації В. Джонсон виділяє чотири типи ліричних жанрів: хорові, сольні, медитативні та розповідні (або драматизовані). З формою та мірою авторської присутності у творі пов'язує жанрові типи лірики М. Строганов. Відомі й спроби обмежити художній репертуар лірики фіксованим числом жанрів, які отримували при цьому суттєво розширене значення (наприклад, І. Кузьмичов усю сучасну лірику розподіляє за трьома жанрами: ода, пісня, елегія; на баладу, оду й елегію ділить поезію І. Грінберг), або й повністю заперечити наявність у сучасній ліриці традиційних або так званих канонічних жанрів: “Те, що ми будемо називати жанрами

– пародію, стилізацію і т. д., жанрами зазвичай не називають. Те, що традиційно називають жанрами, – елегія, сатира, марш, ода, комедія, трагедія, станси, вже не існує“ [9, 11].

Разом з “альтернативними” теоріями виокремлення типів ліричних творів упродовж XIX – XXI ст. продовжує існувати й концепція їх традиційного – жанрового (щоправда, з тими або іншими застереженнями) поділу, відображена у численних працях вітчизняних та зарубіжних літературознавців: Г. Нудьги, А. Каспрука, М. Гнатюка, Г. Сивоконя, І. Волкової, М. Сулими, М. Бондаря, Е. Соловей, О. Астаф’єва, М. Ткачука, М. Кодака, Ю. Коваліва, В. Просалової, М. Андрущенко, Л. Копаниці, Ю. Клим’юка, О. Ткаченко, Л. Фрізмана, І. Грінберга, Н. Лейдермана, В. Грехнева, С. Бройтмана, В. Халізева, О. Зирянова, О. Федотова, Е. Фесенко, А. Боровської та ін.

Узагальнюючи наявні в сучасному літературознавстві концепції жанрової природи лірики, російська дослідниця С. Артёмова виокремлює чотири, на її думку, найбільш усталені моделі генологічної типологізації: “Перший шлях – відмова від класифікації жанрів лірики XIX – XX століть загалом, оскільки “порівняння тенденцій в жанровій еволюції кінця XIX і кінця XX століть дозволяє говорити про повну релятивізацію категорії “жанр” у літературі наших днів”. Оскільки жанровий принцип у сучасній літературі більше не вважається провідним, лірика виходить за межі, встановлені жанрами. Якщо розуміти жанр як класицистичне “співвіднесення заданої теми, стилістичних, а також метричних засобів, певної емоційної модальності”, тобто як жорстку сукупність незмінних елементів, то лірика XX століття стає “позажанровою”.

Інший шлях вирішення проблеми є продовженням першого: якщо історично сформовані жанри припинили своє існування, то, відповідно, з’явилися якісь нові жанрові принципи, і необхідно віднайти передумови для нової класифікації, тобто нову основу жанрової системи. “Жанри перетинаються, збивають одне одного

з ніг, самі падають – і сучасних змістововиправданих жанрів ми не знаємо”. Вважається, що сучасні жанри – це не історично утворені типологічні групи, а групи віршів, поєднані певними конструктивними особливостями (наприклад, тематичними відмінностями, суб’єктно-об’єктними відношеннями, естетичною якістю або обсягом). Дослідники, які поділяють цю думку, вважають, що історичні жанри існують лише “як динамічні структури в межах літературного напрямку”, а в літературі нового часу класицистичні “жанрові назви мають лише стилізації”. Нові жанри (точніше було б назвати їх різновидами лірики за прикладом Г. М. Поспелова) можуть бути виокремлені, незважаючи на взаємозв’язки сучасної літератури з традицією. Сутність цих спроб полягає у здатності дослідників систематизувати ліричний матеріал, який не вкладається в межі “старих” жанрів. /.../ Третій шлях вирішення проблеми жанру, який пропонується дослідниками, – теза про те, що після деформації жанрової системи класицизму ті жанри, які не задовольняють вимоги втілення індивідуалізованих цінностей особистості, втрачаються, а інші зберігаються. В такому випадку виникає питання про кількість та специфіку “вцілілих” жанрів. Крім того, теза про збереження лише деяких історично сформованих жанрів не знімає питання про іншу, “позажанрову” лірику. Четвертий шлях, що його пропонують дослідники, полягає в ототожненні сучасних жанрів із мовленнєвими жанрами. Таке припущення дозволяє, очевидно, говорити про видову специфіку лірики окремих поетів, але не створює уявлення про загальну жанрову типологію“ [1, 208].

Зрештою, очевидним є й той факт, що всі літературознавчі класифікації типів ліричних творів, по-перше, так або інакше, у формі ствердження або заперечення, але співвідносяться із жанровими ознаками лірики, по-друге, всі вони, в кінцевому рахунку, спираються на дві основні концепції щодо специфіки жанрової еволюції лірики. У відповідності до першої концепції,

процеси руйнації жанрової системи лірики, які беруть свій початок від романтизму, отримали продовження і в поезії ХХ ст., що, зрештою призвело до появи нового – “позажанрового” типу лірики. Друга концепція, до якої схиляється переважна більшість сучасних дослідників, полягає в тому, що поетичний текст принципово не може існувати в позажанровому “вакуумі”, відтак мову потрібно вести не про зникнення з літературно-історичної арени поетичних жанрів як таких, а про появу нових жанрових утворень – неканонічних жанрів, які постають внаслідок творчої взаємодії авторського художнього мислення з настановами традиційних, канонічних жанрів XVIII – початку XIX ст. і ґрунтуються на засадах більш або менш радикальної модифікації, трансформації або навіть і деформації їх усталених художніх ознак.

Жанрова природа лірики – одне з найбільш гострих і дискусійних питань літературознавчої науки, водночас, попри певний скептицизм з боку дослідників, які вважають, що лірика XIX – ХХ століть розвивається поза межами та законами жанру, сучасні генологічні розвідки засвідчують зворотнє: жанрова специфіка твору, тенденції та закономірності жанрового мислення були і залишаються активним чинником розвитку літературного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Артемова С.* Лирическое послание в литературе XX века: поэтика жанра: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.08 / Артемова Светлана Юрьевна; Тверской государственный университет. – Тверь, 2004. – 18 с.

2. *Бондар М.* Поезія пошевченківської епохи: Система жанрів. / М. П. Бондар. – К.: Наукова думка, 1986. – 326 с.

3. *Боровская А.* Жанровые трансформации в русской поэзии первой трети XX века: автореф. дис. ... доктора филол. наук: 10.01.01. / Боровская Анна Александровна; Астраханский государственный университет. – Астрахань, 2009. – 46 с.

4. *Жирмунский В.* Введение в литературоведение: Курс лекций. /

В. М. Жирмунский. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 1996. – 440 с.

5. *Літературознавча* енциклопедія: у 2 т. – Т. 1 : А (аба) – Л (лямент). / Ю. І. Ковалів (авт. – уклад.). – К.: Видавничий центр “Академія”, 2007. – 608 с.

6. *Маркевич Г.* Основные проблемы науки о литературе / Г. Маркевич. – М.: Прогресс, 1980. – 372 с.

7. *Нилова А.* Жанрово-стилистические традиции в лирике М. Ю. Лермонтова: послание, элегия, эпиграмма: дисс. ...канд филол наук: 10.01.01 / А. Ю. Нилова. – Петрозаводск, 2002. – 250 с.

8. *Рамазанова Г.* Анализ поэтического текста: Методическое пособие. / Г. Г. Рамазанова. – Уфа: Изд-во БГПУ, 2004. – 52с.

9. *Строганов М.* Автор – герои – читатель и проблема жанра. / М. В. Строганов. – Калинин: КГУ, 1989. – 83 с.

АННОТАЦИЯ

Виталий Назарец. Жанрово-родовые аспекты лирики в литературоведческом дискурсе

В статье исследуются дискуссионные вопросы жанровой природы лирики, систематизируются и обобщаются генологические концепции лирики, разработанные литературоведами XX века.

Ключевые слова: лирика, лирические жанры, жанровые классификации, жанровая специфика, жанровые признаки.

SUMMARY

Vitalii Nazarets. Genus and genre aspects of lyrics in the discourse of literature studies

The debatable questions of lyrics genre nature are investigated in the article, lyrics genological conceptions, developed by the literary critics of XX century are systematized and summarized.

Key words: lyrics, lyric genres, genre classifications, genre specific, genre signs.